

Ks. STANISŁAW ŁACH

HEBRAJCZYCY W ŚWIETLE TEKSTÓW BIBLIJNYCH
I POZABIBLIJNYCH

Jedną z głównych przyczyn ciągłych sporów o ustalenie odbiorców listu do Hebrajczyków¹ jest wieloznaczność wyrażenia Hebrajczyk w Piśmie św. tak Starego Testamentu, jak i Nowego Testamentu. Wieloznaczność tę, jeśli idzie o Stary Testament spotęgowały w ostatnich dziesiątkach lat wciąż mnożące się odkrycia różnych grup ludności oznaczonych nazwą Habiru, analogiczną do biblijnych Hebrajczyków (hebr. *Ibrim*). Różna analiza etymologii nazw tych ludów i ich różnolite rozmieszczenie pozwala dotąd uczonym na zajęcie zgodnego stanowiska w tym względzie. Toteż niedawno uczony francuski J. Bottero² nazwał problem Habiru i Hebrajczyków *un problème irritant*.

¹ Jedni szukają adresatów poza Palestyną: A. M. Dubarle, *Rédacteur et destinataires de l'épître aux Hébreux*, „Revue Biblique“, 48 (1939) 506—529. K. Schuster, *I destinatari dell' epistola agli Ebrei*, „Scuola Cattolica“, 66 (1938) 641—665. Inni w Palestynie: E. Jacquier, *Hébreux (Epître aux)*, *Dict. de la Bible*, III, 513—551. E. Mangenot, *Hébreux (Epître aux)*, *Dict. Theol. cath.* VI, 2070—2130. A jeszcze niektórzy, że pogaanie: E. M. Roeth, *Epistolam vulgo ad Hebraeos inscriptam non ad Hebraeos id est christianos genere Iudaeos, sed ad Christianos genere gentiles et quidem ad Ephesios datum esse demonstrare conatur*, *Francofurti 1836*, za czym poszło wielu uczonych, a ostatnio E. Käsemann, *Das wandernde Gottesvolk. Eine Untersuchung zum Hebräerbrief*, *Forschungen z. Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments*, „Neue Folge“ 37, (1938).

Le problème des Habirou à la 4-e Rencontre Assyriologique Internationale par J. Bottero (Cahiers de la Société Asiatique), Paris 1954, 38.

Problemem też dla niektórych uczonych³ jest stosunek biblijnych Hebrajczyków do Izraelitów.

W Starym Testamencie Hebrajczyk jest nazwą ogólniejszą niż nazwa Izraelita. Izraelici to tylko jedna z gałęzi wyrosłych z pnia Abrahama zwanego Hebrajczykiem (Rodz 14, 13). Na podstawie ogólnych notatek biblijnych i niektórych potomkach Abrahama (Rodz 25, 1—4, 12—16; 1 Kron 21, 32) można mówić o trzech gałęziach Hebrajczyków: mezopotamskiej, obejmującej plemiona zwane później aramejskimi, palestyńskiej, obejmującej Edomitów, Ammonitów, Moabitów i Izraelitów oraz syryjsko-arańskiej obejmującej potomków Iszmaela, syna Abrahama i Agar.

Na ogół księgi Starego Testamentu używają tej nazwy na oznaczenie Izraelitów. Natchnieni autorzy biblijni używają jej tylko siedem razy, dwa razy w księdze Rodzaju (14, 13; 43, 32), opisując tułaczkę patriarchów, trzy razy w księdze Wyjścia, przedstawiając ciemienie Izraelitów w Egipcie przez faraona (1, 15; 2, 11) oraz dostanie się Hebrajczyków do niewoli jakiegoś Izraelity (21, 2), dwa razy w pierwszej księdze Królewskiej w związku z opisem wojen izraelskich z Filistynami (13, 7; 14, 21).

Izraelitów w Starym Testamencie nazywają Hebrajczykami ludzie obcy, Egipcjanie, albo Filistyni. I tak żona Putyfara nazywa Józefa Hebrajczykiem (Rodz 39, 14, 17), podobnie też oznacza tego męża podczaszy faraona, opowiadając królowi egipskiemu, jak to Józef Hebrajczyk tłumaczył sny w więzieniu (Rodz. 41, 12). Położne egipskie żałą się, iż niewiasty Hebrajczyków nie korzystają z ich usług (Wyjśc. 1, 19). Córka faraona znalazłszy nad Nilem małego Mojżesza zaznacza, iż to dziecko należy do dzieci Hebrajczyków. Filistyni dziwią się wielkiej radości w obozie Hebrajczyków z powrotu do nich arki (1 Król 4, 6), kiedy indziej znów dziwią się, iż Hebrajczycy, ukrywając się w jaskiniach, podstępnie ich napadają (1 Król 29, 3). Książęta wreszcie filistyńscy nazywają ukrywającego się u nich Dawida Hebrajczykiem (1 Król 29, 3).

³ G. A. Danell, *Studies in the name of Israel in the O. T.*, Upsala 1946, 39.

Znamienne zaś jest, iż samych siebie nie nazywają Izraelici w Starym Testamencie Hebrajczykami, chyba, że mówią o swych rodakach z obcokrajowcami. Józef egipski żali się w więzieniu, iż został wzięty przemocą z ziemi Hebrajczyków (Rodz 40, 15). Maria, siostra Mojżesza, mówi do córki faraona, że przywoła matkę dziecięcia, które należy do ludu Hebrajczyków (Wyjśc 2, 8). Bóg poucza Mojżesza, posyłając do faraona, by powiedział mu, że jest posłańcem Jahwe, Boga Hebrajczyków (Wyjśc 3, 18 por. 5, 3; 7, 16; 9, 1).

Jeszcze rzadziej przychodzi wyraz Hebrajczyk w księgach Nowego Testamentu, bo tylko trzy razy. Dwa razy używa go św. Paweł o sobie, ażeby zaznaczyć przez to swe żydowskie pochodzenie. Po raz pierwszy w 2 Kor 11, 22, gdzie Apostoł powiada do chępiących się ze swego pochodzenia Żydów: „Hebrajczykami są — i ja. Izraelitami są — i ja. Potomstwem Abrahama są — i ja“. W liście zaś do Filipian podkreśla swą przynależność do narodu żydowskiego z dziada pradziada, jako „Hebrajczyk z Hebrajczyków“ (3, 5). Trzeci raz użyje tego słowa św. Łukasz, aby nim określić chrześcijan jerozolimskich, mówiących po aramajsku w odróżnieniu od tych chrześcijan jerozolimskich, nawróconych z żydów, którzy używali języka greckiego: „A we dni one, gdy liczba uczniów wzrastała, zaczęli szemrać helleniści przeciw Hebrajczykom, że przy codziennym posługiwaniu zaniedbywano ich wdowy“ (Dz 6, 1).

Wyraz więc Hebrajczyk oznacza w Nowym Testamencie raz wszystkich żydów mówiących po grecku, czy po aramajsku, drugi zaś raz wyłącznie tych, którzy posługiwali się językiem aramajskim.

Dawniej prawie powszechnie nazwę Hebrajczyk łączono z imieniem Hebera (Rodz 10, 21), przodka Abrahama i wyprowadzono od hebrajskiego wyrazu *eber*, z przeciwległej strony. Oznaczał ten wyraz jakąś równinę za potokiem, jak Arnon (Sędz 11, 18) za Jordanem (Rodz 50, 10) za morzem Śródziemnym (Jer 25, 22), jest jasne, że okolica leżąca po przeciwległej stronie będzie się zmieniać zależnie od punktu patrzenia. Dla Izraelitów rzeką *par excellence* był Eufrát (Rodz 15, 18; 31, 21; Wyjśc 23, 31 itp.). Tradycja powiada, że Abraham przyszedł

z za rzeki Eufrat: „Za rzeką mieszkali ojcowie wasi od dawnych czasów, Tare, ojciec Abrahama i ojciec Nachora... (Joz 24, 2). Mogli więc Amorejczycy mieszkający w Kanaan nazwać Abrahama Ibri, tj. Hebrajczyk. Tę nazwę stosowano też do towarzyszy Abrahama, którzy przyszli z Aram Naharaim. Powoli pierwotne znaczenie tego wyrazu mogło się zatracić i stać się nazwą osiadłych wśród Amorejczyków przybyszów. Tłumaczenie to miało swych zwolenników wśród tych, którzy dokonywali w III w. przed Chr. przekładu Pięcioksięgu na język grecki, zachodzącą w Księdze Rodzaju (14, 13) nazwę Ibri oddali przez *περάτιης* tj. przybysz z za rzeki.

Zarzucono jednak dziś to dawne tłumaczenie, gdyż w dokumentach odczytano wyraz Habiru, czy Hapiru, pisany zgłoskowo, lub przez ideogram SA-Gaz, tj. rabusie. Najstarsza wzmianka o Habiru pochodzi z czasów III dynastii w Ur⁴, czyli gdzieś w XIX w. przed Chr. Pełnią oni służbę na dworze Hammurabiego. Z tego samego mniej więcej czasu pochodzące teksty z Mari przedstawiają Habiru w innym świetle, a mianowicie jako bandy nieprzyjacielskie, zagrażające różnym miastom mezopotamskim⁵. Według napisów z XVIII wieku w Larsa pełnią rolę najętych oddziałów w służbie tamtejszego króla Warad-Sin i jego brata Rim-Sin⁶. W XV wieku teksty z Nuzi mówią o Habiru jako o cudzoziemcach, którzy się dobrowolnie wynajmowali do niektórych prac pod pewnymi warunkami. Jak wynika z miejsc ich pochodzenia rekrutowali się z różnych narodowości, babilońskiej, asyryjskiej, amoryckiej, a także huryckiej. Z tego też czasu pochodzą różne wzmianki o Habiru w różnych tekstach hetyckich⁷. Mówi się w nich o mniejszych czy większych grupach

⁴ A. Ungnad, *Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurapi Dynastie*, Leipzig 1924, s. 25.

⁵ E. Dhorme, *La question des Habiri*, „Revue de l'histoire des religions“, 118 (1938) 174.

⁶ Por. S. Grice, *Records from Ur and Larsa* (Yale Oriental Series), *Babylonian Texts*, V, 1919, 14.

⁷ Zob. E. Chiera, *Habiru and Hebrews*, „American Journal of Semitic Languages and Literature“, 49 (1932—1933) 115 ns.

ludzi najmowanych na podstawie różnych umów przez królów hetyckich. Grupy te czczą bóstwa hetyckie⁸.

Najwięcej wiadomości o Habiru zawierają listy⁹ z Tel-el-Amarny, obejmujące korespondencję królów Kanaan z faraonem Amenofisem IV (1383—1365), odkryte w 1887 r. Z listu faraona pisanego do króla Jerozolimy Abdi-Chepa dowiadujemy się, iż Habiru nazwani tam SA-GAZ są bandami rabusiów, które napadły na Kanaan¹⁰.

O Habiru jest jeszcze mowa w niektórych tekstach asyryjskich z czasów panowania Bel-kudurri-usur z około 1200 roku i Ninibtukulti-asz z około 1150 r. oraz w tekstach babilońskich z czasów panowania Marduka-ach-erba około 1050 r.¹¹.

Pomijając teksty kapadockie należy wspomnieć o ważnej wzmiance o Hapiru znalezionej w fenickim mieście Ugaryt, odkrytym w 1929 r. i w latach następnych¹².

Zamieszkiwali oni według tekstów ugaryckich miasteczko Chalbi i nazywali się Sa-Gaz¹³. Możemy więc uważać za równoznaczne nazwy Habiru z Tel-el-Amarny i Hapiru z Ugaryt.

Pod nieco inną jeszcze formą, a mianowicie jako Apiru, wspomniane są te ludy w napisie Idrimi króla z Alak (Tel atschan) z XV w., odkrytym przez L. Wolleya w 1939 r.¹⁴. Nazwa ta

⁸ A. Jirku, *Die Wanderungen der Hebräer*, Leipzig 1924, 16; E. Dhorme, art. cyt., 171.

⁹ 286, 19, 56; 287, 31; 288, 38; 289, 24; 290, 13, 24.

¹⁰ F. M. Th. Böhl, *Die Sprache der Amarnabriefe mit Berücksichtigung der Kanaanismen*, Leipzig 1909; A. Miketta, *Die Amarnazeit*, „Biblische Zeitfrg.“ 1 (1908) E. Dhorme, *Les pays bibliques au temps d'el Amarna*, „Revue biblique“, 5 (1908) 500—519; 6 (1909) 50—73. 368—385; tenże, *Amarna*, Dict. de la Bibl. Suppl. I, 207—225.

¹¹ Por. H. Haag, *Hebräer, Bibel-Lexikon*, Zürich-Köln 1951, 657.

¹² J. Friedrich, *Ras Schamra. Ein Überblick über Funde und Forschungen*, „Der Alte Orient“, 33 (1933); J. Pelettinga, *Letzte vorläufige Berichte über die Grabungen nach dem Krieg*, „Syria“, 28 (1951) 1—21; 31 (1951) 14—67.

¹³ Por. E. G. Kraeling, „Bull. of the Amer. Sch. of or. Res.“, 77 (1940) 32.

¹⁴ Por. W. Albright, „Bull. of the Amer. Sch. of or. Res.“, 118 (1950) 14—20.

Apiru występuje też w różnych tekstach egipskich, jak np. w napisie Tutmosisa I przy zdobyciu Joppe, w dwóch papirusach Ramzesa II, wymieniających Apiru jako robotników tłuczących kamienie czy też w papirusie Harris z czasów Ramzesa III, gdzie występują oni obok oficerów wozów wojennych i libijskich generałów oraz różnych azjatyckich magnatów, czy też na steli Ramzesa IV jako zwyczajni żołnierze. Ostatnio odnaleziono dokumenty egipskie; jedna stela Setaa I z Bet San¹⁵ oraz malowidła tebańskich grobów z XV w. ujawniły nam Apiru jako pracowników w tłoczniach. Są nareszcie wspomniani w tekście Amenofisa II razem z innymi azjatyckimi jeńcami¹⁶.

Z powyższych tekstów egipskich zdaje się wynikać, że Apiru nie jest nazwą oznaczającą jakiś naród, ale raczej jest to nazwa na określenie pewnej klasy ludności przybyłej z Syrii i Palestyny do Egiptu w charakterze jeńców wojennych lub robotników.

Widzieliśmy już wyżej identyczność znaczenia nazwy Habiru z Hapiru, obecnie winniśmy podkreślić identyczność nazwy Hapiru z Apiru. Wskazuje na to nie tylko podobieństwo dźwiękowe obu nazw, ale też wspólne właściwości ludów oznaczanych tymi nazwami oraz ukazanie się ich w tym samym czasie¹⁷. Trudniejsze jest rozstrzygnięcie czy biblijni Ibrim są identycznymi z Habiru. Jedni uczeni temu przeczą¹⁸, inni tę tożsamość przyjmują¹⁹, a jeszcze inni lękają się zająć zdecydowane stanowisko²⁰.

Głównym dowodem tych, którzy przeczą utożsamianiu tych dwóch nazw, jest rzekomo różna ich etymologia. Nazwa Habiru wywodzi się od tematu *h-b-r* sprzymierzeniec i rzekomo nie ma

¹⁵ Por. B. Grdseloff, *Une stèle scythopolitaine du roi Sethos I-ier*, Le Caire 1949.

¹⁶ „Biblica“, 33 (1952) 562.

¹⁷ J. B. Pritchard, *Anc. Near Eastern Text Relating to the O. T.*, 245—247.

¹⁸ R. de Vaux, *Les Patriarches hébreux et les découvertes modernes*, „Rev. bibl.“, 55 (1948) 322.

¹⁹ E. Dhorme, *Amarna*, *Dict. de la Bible Suppl.* 2, 207 ns. *La question des Habiri*, art. cyt. 762.

²⁰ F. Schmidke, *Die Einwanderung Israels in Kanaan*, Breslau 1933, s. 34 ns.

nie wspólnego z tematem *c-b-r*, od którego pochodzi Ibri, Hebrajczyk²¹.

Natomiast ci, którzy przejmują tożsamość tych dwóch nazw, powołują się znów na ich pokrewieństwo etymologiczne. Habiru ma być nazwą wschodnio-semicką, która odpowiada zachodnio-semickiemu wyrazowi Abiru. W wyrazie tym miało wypaść w drugiej zgłosce nieakcentowane *i* i powstało Abri. Później w pierwszej zgłosce, krótka samogłoska *a* upodobniła się do długiej akcentowanej ostatniej samogłoski *i* i w ten sposób z Abiru powstało Ibri. A ponieważ zachodnio-semickie *ajin* oddaje się w babilońskim przez *heth*, dlatego zachodnio-semickie Ibri odpowiada babilońskiemu Habiru²².

Sądzą oni tedy, że bardziej pierwotnym wyrazem jest zachodnio-semickie Ibri, niż wschodnio-semickie Habiru, gdyż Ibri nie może pochodzić od tematu *h-b-r* towarzysz, krewny, bo wówczas w hebrajskim nie mogłoby być Ibri ale Hibri. Natomiast przyjmąwszy, iż Ibri pochodzi od tematu *c-b-r* przechodzić, wędrować, wówczas będziemy mieli w babilońskim odpowiednik do tego Habiru, oznaczający to samo, co Ibri, tj. nomada, beduin. Nie oznaczałoby tedy owo wyrażenie jakiejś przynależności szczepowej, ale byłoby nazwą ogólną, charakteryzującą sposób życia.

Z tematu *h-b-r* można też całkiem dobrze wyprowadzić spotkaną w tekstach ugaryckich nazwę Hapiru, gdyż owe teksty potwierdziły możliwość zamiany spółgłoski *b* w spółgłoskę *p*.

R. de Vaux²³, a za nim L. Clamer²⁴ nie widzą trudności w wyjaśnieniu fonetycznej różnicy między biblijnymi Ibrim a Hapiru. Przejście od formy pierwotnej Apir do formy segolowej Eper, czy Ipr jest przejściem normalnym. Nie może też stanowić poważnej trudności fakt, iż w jednych nazwach mamy spółgłoskę *p*, a w innych *b*, gdyż i takie zamiany znane są w językach semickich. Wystarczy przytoczyć tu parę przykładów, by to udowodnić. I tak wyrażenie akkadyjskie *parzillu* a aramajskie

²¹ E. Dhorme, *Amarna*, 209 ns.

²² F. Schmidke, op. cit., s. 48.

²³ R. de Vaux, „*Rev. bibl.*”, 55/1948/342.

²⁴ *La Genèse (La Sainte Bible)*, Paris 1953, 21.

parzil staje się w fenickim i hebrajskim *barzil*. Akkadyjskie *d-p-r* przyjęło w hebrajskim nie tylko zmieniony sens, ale też brzmienie *d-b-r*. H. Cazelles²⁵ usiłuje w inny sposób wyjaśnić te różne formy omawianych wyrazów. Przypuszcza mianowicie, że Izraelici zapożyczyli od Egipcjan nazwę Ibrim, która u Egipcjan brzmiała Apiru z tym, że wymawiać mieli spółgłoskę *p* jako *f*, co później spowodować miało przyjęcie zbliżonej spółgłoski *b*. L. Lewy²⁶ utrzymuje przeciwnie, iż pierwotna jest forma Habiru a formy Apirim z Ras Szbmra i Apiri z Egiptu są formami być może pochodzenia hurycyckiego.

Oprócz podobieństw niezaprzeczalnych w brzmieniu nazw Ibrim i Habiru można też znaleźć wiele rzeczowych podobieństw między Habiru czy Apiru a klanem Abramowym, między Hebrajczykami walczącymi a armią Kodorlaomera (Rodz 14) i Symonem oraz lewi walczącymi z Sychemitami (Rodz 39). Podobieństw tych doszukać się można między najemnymi żołnierzami Hapiru a Hebrajczykami służącymi w armii filistyńskiej (1 Kr 91, 14, 21; 29, 3) czy wreszcie między niewolnikami Hapiru z Nuzi a niewolnikami Hebrajczykami wspomnianymi w prawie Mojżeszowym (Wyjśc 21, 2)²⁷. I Habiru i Ibrim występują jako przybyli z obcych stron, być może z pustyni syryjskiej²⁸, jak na to według niektórych wskazuje ich nazwa. *b-r*, tj. piasek, oznaczający obrazowo ludzi stepu.

Mimo tych i innych podobieństw są między biblijnymi Hebrajczykami a Habiru liczne różnice, które nakazują zachować ostrożność w utożsamianiu ludzi noszących te nazwy.

Przede wszystkim istnieje między Habiru Apiru a Hebrajczykami znaczna różnica w czasie i przestrzeni ukazania się na widowni dziejowej. O Hapiru jest mowa już w IX w. w Azji Mniejszej, zaś w XIV w. nad Tygrem, gdzie Hebrajczycy nigdy nie byli. Znajdują się Apiru jeszcze w XII w. w Egipcie, skąd już Hebrajczycy wyszli. Wydaje się przeto najprawdopodobniejsze, iż He-

Etudes sur le Code de l'Alliance, Paris 1946, 45.

²⁶ „Hebrew Union College Annual“, 15 (1940) 48.

²⁷ A. Alt, *Die Ursprünge des israelitischen*, Rechts 1934, s. 21.

²⁸ R. de Langhe, *Les textes de Ras Shamra-Ugarit*, II, 465.

brajczycy stanowią część Hapiri, gdyż tylko tego rodzaju hipoteza wyjaśnić nam może podobieństwa i różnice między nimi. Odpowiada też ona Pismu św. Według Rodz 11, 16—26 Eber, szósty z rzędu praojciec Abrahama, jest też praojcem linii bocznej szczepów arabskich (Rodz 10, 26). Potomkami tedy Ebera zwanymi Hebrajczykami są nie tylko potomkowie Abrahama, ale także Hapiru czy Apiru. Eber ów jest prawdopodobnie eponimem, uosabiającym szczep, który później podzielił się na różne mniejsze szczepy. W tym eponimie pragnęli Hebrajczycy zamknąć prehistorię swego narodu.

Nazwy Hapiru — Apiru nie miały, jak widzieliśmy charakteru etnicznego toteż przyjąwszy nawet pokrewieństwo między biblijnymi Hebrajczykami a Habiru nie możemy jeszcze przez to ustalić narodowości izraelskich patriarchów. Tradycja biblijna wyprowadza Hebrajczyków od Aramajczyków. Powt Pr 26, 5 poleca, aby ofiarujący pierwociny Izraelita tak mówił: „Mój ojciec był Aramajczykiem błakającym się“ Rodzina Abrahama mieszkała w Padden Aram (Rodz 25, 20; 31, 18) i Aram-Naharaim (Rodz 24, 10), zaś Laban, bratanek Abrahama stale jest nazwany w Piśmie św. Aramajczykiem (Rodz 25, 20; 28, 5; 31, 20). Czy ta tradycja biblijna ma potwierdzenie w innych księgach biblijnych wspominających o Aramajczykach, czy też w historii pozabiblijnej?

O Aram wspomina opis biblijny Balaama, wieszczka z czasów Mojżesza (Lb 23, 7)²⁹, a księga Sędz (3, 8) wzmiankuje o jakimś enigmatycznym królestwie aramajskim ciemiecy Izraelitów, Kuzan Risztaim. Pierwsze zaś wzmianki pozabiblijne o Aramajczykach sięgają czasów Tiglat Pilezara I z ok. 1110 r. Mieszkali oni według tych tekstów między Palmirą a Eufratem, stanowiąc niebezpieczeństwo dla Asyrii.

Noszą zaś oni nazwę Ahlamu aramajscy. Sama nazwa Ahlamu znajduje się w napisach asyryjskich i babilońskich z XIV w. Według opinii ogółu i ci Ahlamu z XIV w. byli Aramajczykami, nieprzyjaźnie nastawionymi do Asyrii, a sprzymierzeni z Hetejczykami. Niektórzy temu jednak przeczą, gdyż Aramajczycy z czasów Tiglat Pilezara noszą nazwę Ahlamu aramajscy. Wy-

²⁹ Por. W. F. Albright, „Journ. of. bibl. lit. 63 (1944) 207 ns.

daje się, że samych Ahlamu nie można by określać jako Aramajczyków. Najprawdopodobniej Ahlamu to protoaramajczycy.

Między Ahlamu a Hapiru są pewne podobieństwa. Występują w tym samym czasie i na tym samym terenie. Jak Hapiru tak i Ahlamu bywają najmowani przez sąsiednie kraje. Jak Hapiru na podstawie tekstów z Mari bywali postrachem dla krajów, tak też było z Ahlamu. Utrudniali oni komunikację między Babilonem a Hatii. Nie jest wykluczone, iż i Habiru i Ahlamu to dwa pokrewne szczepy, które można nazwać protoaramajskimi³⁰. Kiedyś mieszkali razem, później się rozłączyli, podtrzymując ze sobą kontakty. (Rodz 24, 4; 28, 1). Potem jednak łączność ta coraz bardziej osłabła, ale pamięć o tej wspólnej więzi żyła w narodzie.

Nie bez znaczenia dla wyjaśnienia nazwy Hebrajczyk jest zestawienie jej z innym szacownym mianem narodu wybranego, Izrael³¹. Według opowiadania biblijnego zawartego w księdze Rodzaju (32, 23—33) imię to otrzymał wnuk Abrahama, Jakub po powrocie z Paddan Aram w wyniku walki nad Jebbokiem, którą stoczył z aniołem, lub z samym Bogiem. „Nie będzie odtąd imię twoje nazywać się Jakub, ale Izrael, bo walczyłeś z Bogiem“ (w. 29). Jest to więc imię teoforyczne, którego pierwszy składnik *ś-r-h* oznacza walczył, a drugi El Bóg, czyli Izrael to ten, który walczył z Bogiem (por. Oz 12, 3—5).

Chociaż samo wydarzenie opisane w księdze Rodzaju 32, 23—33 nie może być kwestionowane³², to jednak etymologii nazwy Izrael tamże podanej nie trzeba uważać za naukową. Trzeba bowiem pamiętać, że etymologie w Piśmie św. są często oparte nie na rzeczywistym pokrewieństwie językowym źródłosłowu z wyprowadzaną od niego nazwą, ale na samej asonancji, czyli podobnym brzmieniu jakichś dwóch wyrazów³³. Ponadto trudno

³⁰ Por. de Vaux, „Rev. bibl.“, 55 (1948) 345.

³¹ Nazwę tę Izrael będą nie tylko sobie nadawać Izraelici sami, ale też obcy. Spotykamy ją poza Biblią na steli faraona Merneptah (1220), Mesy, króla moabskiego (840) oraz obelisku Salmanassara III (853). Zob. Pritchard, *Anc. Near Eastern Texts*, Princeton 1950, s. 320 ns.

³² C. Jakubiec, *Izrael*, „Ruch Ebiblijny i Liturgiczny“, 5 (1952).

³³ W. F. Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Baltimore 1948.

ustalić znaczenie nazwy Izrael, gdyż czasownik *ś-r-h* poza wspomnianym objaśnieniem nazwy Izrael (Rodz 32, 29; Oz 12, 4—5) nie występuje nigdzie w Starym Testamencie. W końcu etymologia podana przez Pismo św. ma ten minus, że podmiotem jest tu Jakub a nie Bóg, jak to ma miejsce w innych imionach teoforycznych. Izrael tedy winno znaczyć „Bóg walczy za Jakuba“.³⁴ Toteż jedni początkowemu słowu w Izrael, tj. *ś-r-h* nadają znaczenie nie walczyć, ale trwać³⁵ czy jaśnieć³⁶, czy też panować³⁷, a inni przekształcają go w *j-ś-r* leczyć³⁸, *-j-sz-r* być sprawiedliwym³⁹, czy *sz-r* być szczęśliwym⁴⁰. Wszystkie te tłumaczenia i im podobne możliwe są do przyjęcia, brak jednak na to dostatecznego dowodu.

Odrzucić należy hipotezę J. Naora⁴¹, który przypuszcza, iż pierwotną część nazwy Izrael stanowił wyraz *ś-r* — *sz-r* męski odpowiednik czczonej w Kanaan Aszery, tj. pnia drzewa, względnie identycznego, jak sądzi G. A. Danell⁴² z *massebah*, tj. pionowo ustawionego kamienia będącego przedmiotem kultu w Kanaan. Sądzą oni, że nazwa Izrael zawierałaby w swym brzmieniu wyznaczenie przez Jakuba wiary w kanaajskie bóstwo: „Aszer jest Bogiem“⁴³. Kiedy zaś później przybyły do Kanaan szczepy z Egiptu szczepy hebrajskie wyznające Jahwe i połączyły się z mieszkającymi tam szczepami hebrajskimi noszącymi od swego

³⁴ E. Zolli, *Israel*, Enc. Vat. 7, 327. Por. E. Nestle, *Die israelitischen Eigennamen nach ihrer religionsgeschichtlichen Bedeutung*, Haarlem 1876, s. 60.

³⁵ S. R. Driver, *Jacob w Dict. of the Bible*, 2, 530.

³⁶ H. Bauer, „*Zeitschr. für alt. Wiss.*“ 51/1933/83 ns.

³⁷ Noth, *Die israelitische Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung*, Stuttgart 1928, s. 207 ns.

³⁸ W. F. Albright, „*Journ. of bibl. Liter.*“, 46 (1927) 151—185.

³⁹ W. M. Müller, *Asien und Europa nach altägyptischen Denkmälern*, Leipzig 1893, s. 236, W. Erbt, *Die Herbräer, Kanaan im Zeitalter der hebräischen Wanderung und hebräischer Staatsgründung*, Leipzig 1906, s. 61; T. K. Cheyne, *Traditions and Beliefs of Ancient Israel*, London 1907, s. 403; F. Böhl, *Kananäer und Hebräer*, Leipzig 1911, s. 80.

⁴⁰ E. Renan, *Histoire du peuple d'Israel*, Paris 1919, s. 106.

⁴¹ Zob. „*Zeitschr. für altest. Wiss.*“, 49 (1931) 317—321.

⁴² Op. cit., s. 39.

⁴³ G. A. Danell, op. cit., 42.

Bóstwa nazwę Izrael, nastąpiła wtedy rzekomo unia religijna polegająca na utożsamianiu Jahwe z Bogiem Izraela. Unię tę ma opisywać księga Jozuego (24).

Nie można się zgodzić na takie wyjaśnienie nazwy Izrael. Nie znamy bóstwa kananejskiego Aszer, nie ma podstaw w tradycji biblijnej do twierdzenia, aby Jakub miał być czcicielem jakiegoś kananejskiego bóstwa, czy wreszcie, aby dopiero po powrocie z Egiptu do Kanaan za czasów Jozuego przyjąć mieli Hebrajczycy nazwę Izraelitów. Jeśli się przyjmie czas wyjścia Hebrajczyków z Egiptu za większością nowszych egzegetów⁴⁴ na czas panowania faraonów z 19 dynastii, tj. Ramzesa II, faraona prześladowcy (1292—1225) i Merneptah (1292—1225) jako faraona wyjścia, to jak wyjaśnić, że na steli Merneptah są wspomniani już Hebrajczycy jako Izraelici⁴⁵.

Można natomiast przyjąć, że jak Abraham zwykł był czcić Boga prawdziwego pod wezwaniami takimi, jak El Szaddaj czy El roj lub El eljon, tak znów Jakub mógł przyswoić swym szcypom ogólno-semicką nazwę Boga El. Od tego szcypy owe przyjąć mogły nazwę Izrael, oznaczającą życzenie, aby El wszędzie panował. Przyswojenie to miało źródło w opisaney w księdze Rodzaju teofanii w Betel. Odtąd nazwą tą będzie się oznaczał naród wybrany, złączony z Bogiem przymierzem zawartym pod Synajem.

Z czasem okoliczności polityczne zmodyfikują znacznie użycie tej nazwy. Już po upadku Saula nazwę Izrael zacznie się używać tylko w odniesieniu do północnych pokoleń (2 Król 2, 9; 3, 10; 4, 1), choć nie utraciła ona całkiem swego pierwotnego znaczenia (2 Król 1, 24; 23, 3). Po rozłamie dokonanym po śmierci Salomona (ok. 932) powstało królestwo południowe Juda i północne Izrael (3 Król 12, 1 nn.).

Wtedy to nazwa Izrael zatraciła swe pierwotne religijne zna-

⁴⁴ Por. R. de Vaux, *Dict. Bibl. Suppl.* 4, 736; A. Mallon, *Les Hébreux en Egypte*, Roma 1921; art. *Exode*, *Dict. Bibl. Suppl.* 2, 1253—1324; W. F. Albright, *Exploring Sinai*, „*Bull. of Aer. Sch. Rech.*“, 109 (1948) 5—20; *Vom Steinzeit zum Christentum*, Bern 1949, s. 255 ns.

⁴⁵ J. B. Pritchard, *Anc. Near Texts Relating to the O T.*, 376.

czenie, a przybrała charakter polityczny. Nazwanie królestwa północnego nazwą Izrael może pochodzić stąd, że skupiało ono większość narodu izraelskiego, gdyż tego dowodzi oddawanie czci Jahwe, Bogu Izraela. Toteż bezpodstawnie chce E. Meyer⁴⁶ owo ograniczenie nazwy Izrael do królestwa północnego wyjaśnić nieizraelskim pochodzeniem pokolenia Judy.

Sytuacja uległa zmianie po upadku Samarii w 722 r. Nazwa Izrael przenosi się na powstałe królestwo południowe i odzyskuje swoje pierwotne religijne znaczenie. Iz 8, 14 mówi o dwóch domach Izraela, wygnańcy deportowani do Babilonu w 597 r. używają nazwy Izrael (Ez 3, 1). Ci zaś, którzy pozostali w Palestynie, stosują do nazwy administracyjnej Juda czy Jeruzalem. Tak samo uczynią żydzi powracający z Babilonii⁴⁷.

Za czasów Ezdrasza nazwa Izrael znów się zjawia jako wspomnienie wspaniałej przeszłości i nadziei mesjańskich. Prócz tego nazwą Izrael określano wtedy naród w przeciwstawieniu do kapłanów i lewitów (1 Kor 9, 2; Ezdr 6, 16; Neh 11, 3). W czasach machabejskich nazwą Izrael oznaczano cały naród (1 Mach 1, 12; 3, 55; 4, 11). Nazwa ta widnieje na monetach Hasmonejczyków.

W Nowym Testamencie Izrael oznacza naród wybrany (Mt 2, 6; Łk 1, 54; Dz 4, 10; Rzym 11, 2; Ef 2, 12). Specjalnym zabarwieniem słowa Izrael w Nowym Testamencie jest użycie go na oznaczenie prawdziwego czciciela Boga (J 1, 48). W takim też znaczeniu używa go św. Paweł, oznaczając nazwą Izrael nawróconych na chrześcijaństwo (Gal 6, 16; 1 Kor 10, 18; Rz 9, 16).

Tak tedy nazwa Hebrajczyk, jako określająca z początku raczej sposób życia, niż narodowość, zacieśniła się z biegiem lat do określenia wspólnego pochodzenia Żydów. Nazwa Izrael, mająca u swych początków znaczenie religijne, odzyskała go po pewnych załamaniach w pełni czasów, oznaczając nowy lud wybrany, złączony w Chrystusie.

⁴⁶ *Die Israeliten und ihre Nachbarstämme, Alttest. Untersuchungen*, Halle 1906, s. 75.

⁴⁷ L. R o s t, *Israel bei den Propheten*, Stuttgart 1937.